

ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА А.С. МАКАРЕНКА: АКТУАЛЬНІ

ПРОБЛЕМИ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ

Стаття присвячена вивченню спадщини видатного вченого-педагога А.С. Макаренка у контексті розв'язання ним актуальних проблем сімейного виховання. Здійснено аналіз та обґрунтування значення наукового здобутку ученого у межах означеної проблеми.

Соціалізація в сучасному суспільстві – це процес засвоєння індивідом певної системи знань, норм і цінностей, які дозволяють їй функціонувати в якості повноправного члена суспільства. Дитина в процесі соціалізації не є пасивною ланкою. Вона входить в систему суспільних відносин і сама відтворює їх у процесі зростання. Дитина прагне наслідувати, на неї впливають авторитетні і популярні особистості. При цьому домінуючий вплив на неї справляють дорослі. Спілкування з дорослими допомагає дитині встановлювати соціальні контакти, пізнавати себе і інших, воно істотно впливає на особливості її розвитку. Середовище життя і розвитку дитини залежить, перш за все, від освітнього рівня батьків, їхньої участі в житті суспільства, становища, яке вони посідають у ньому. Основні соціалізуючі функції сім'ї полягають у забезпеченні фізичного та емоційного розвитку індивіда; формуванні статевої ідентифікації дитини; її розумовому розвитку та розвитку здібностей і потенційних можливостей; забезпеченні дитині почуття захищеності; формуванні ціннісних орієнтацій особистості; оволодінні дитиною основними соціальними нормами [6; 244].

Сучасні сім'ї розвиваються в умовах нових протиріч суспільних ситуацій, що призводять до загострення сімейних проблем. Це - зниження життєвого рівня, збільшення кількості неповних сімей, розлучень, упущення у вихованні підлітків батьками, яких сьогодні турбує «добування хлібу». Проте і в забезпеченій сім'ї

підліток не завжди відчуває себе комфортно. За таких обставин гостро постає необхідність окреслення шляхів подолання цих проблем.

Необхідністю вирішення цих завдань обґрунтована актуальність нашого дослідження, присвяченого вивченню спадщини видатного вченого-педагога А.С. Макаренка, а саме, у царині розв'язання ним актуальних і у наш час проблем сімейного виховання.

Отже, метою статті є дослідження педагогічної спадщини А. Макаренка, присвяченій проблемам сімейного виховання, а також аналіз та обґрунтування значення наукового здобутку ученого у контексті означеної проблеми.

А.С. Макаренко вперше заклав основи радянської сімейної педагогіки і довів, що в родині діти проходять початкову школу моралі, в сім'ї починається формування їхніх розумових здібностей, характеру, основних рис особистості. Тому у його педагогічній системі велике місце посідали питання виховання дітей у сім'ї. У 1937 р. було опубліковано перший том його праці «Книга для батьків». Над другим томом педагог працював до останніх днів свого життя [1; 7]. У своїх працях, які знайшли широкий відгук громадськості, він, аналізуючи власний досвід роботи, розглядав проблеми виховання дітей у родині (досить актуальні і у наші дні, а іноді і болючі), акцентуючи увагу на шляхах їхнього вирішення. Він стверджував, що сім'я повинна бути колективом, в якому діти отримують первинне виховання і який, поряд із закладами суспільного виховання, впливає на правильний розвиток і формування особистості дитини. Лише в сім'ї, у якій діяльність батьків розглядається як необхідна суспільству справа, діти отримують правильне виховання. Успішна виховна діяльність сім'ї обумовлена багатьма факторами, серед яких особливе місце належить її структурі. Педагог підкреслював, що особливо негативний вплив на дитину справляє виховання в *неповній сім'ї*. Ситуація значно погіршується тим, що досить часто діти стають предметом суперечок між батьками, які відкрито ненавидять один одного і не приховують цього від дітей. У своїх «Лекціях про виховання дітей»¹ він радив

---

¹ Вісім лекцій про виховання дітей, в яких у систематизованому викладі розглядалися основні питання сімейного виховання і були прочитані А.С. Макаренко на радіо у 1937 р., а у 1940 р. були опубліковані та неодноразово перевидавались.

батькам, які з певних причин розлучилися, всі суперечки вирішувати більш делікатно, у першу чергу пам'ятаючи про власних дітей. Чоловіку, який залишив родину, звичайно, важко продовжувати виховання, та якщо він вже не може позитивно впливати на дитину, то, на думку педагога, краще припинити цей процес. «Краще намагатись, щоб вона (стара сім'я – І.К.) зовсім його забула, це буде чесніше. Хоча, зрозуміло, свої матеріальні зобов'язання по відношенню до залишених дітей він повинен виконувати»¹ [3; 54]. Сьогодні, коли діти усе частіше стають жертвами сімейних драм, учасниками судових розглядів, об'єктами психологічного, а іноді і фізичного насилля, викрадень, заручниками одного з батьків ми не можемо не погодитись із думкою педагога. Проте А. Макаренко наголошував і на превентивних заходах, яких варто вжити для запобігання таких ситуацій. Серед них слід відзначити:

- виховання дитини як майбутнього сім'янина;
- виховання, підкріплене прикладом гармонійних сімейних стосунків батьків;
- прищеплення почуття любові, духовне виховання;
- формування статево-рольової ідентифікації.

Неповною сім'єю, на переконання педагога, є також сім'я з однією дитиною. Він вважав, що виховання одного сина чи доньки – справа набагато складніша, ніж виховання кількох дітей. Надмірне піклування батьків, зосереджене на такій дитині, несвідомо призводить до виховання егоїста. Лише у сім'ї, де є кілька дітей, батьківське піклування має раціональний та доцільний характер. Життя у такій родині допомагає дитині вправлятися у різних видах людських стосунків, звикати до життя в колективі, набувати досвіду взаємних зв'язків.

Спеціальна підготовка підростаючого покоління до сімейного життя є переконливою необхідністю. Вона повинна проводитися на всіх етапах вікового розвитку і не варто відокремлювати її від загальних виховних проблем. Не можна

---

¹ Переклад І.К.

готувати людину окремо до життя в сім'ї, колективі, на виробництві і т. ін. У той же час, при формуванні особистості у цілому, не можна не враховувати специфіку кожної сфери її життєдіяльності зокрема.

Великої уваги у своїй педагогічній діяльності А.С. Макаренко приділяв актуальній сьогодні проблемі – виховання дітей у *неблагополучних сім'ях*. *Неблагополучною* є сім'я, яка в силу об'єктивних або суб'єктивних причин втратила свої виховні можливості, внаслідок чого у ній склалися несприятливі умови для виховання дитини [4; 294]. Неблагополучними є сім'ї зі стійкими конфліктами у взаємостосунках між подружжям, батьками і дітьми; сім'ї з алко- чи наркозалежними членами; сім'ї з низьким морально-культурним рівнем батьків; сім'ї з насильством щодо членів родини, сім'ї де є засуджені чи ув'язнені; сім'ї, де є серйозні прорахунки у вихованні дітей [6; 247].

Конфлікт – це зіткнення у міжособистісних взаємодіях чи стосунках, пов'язане з гострими емоційними переживаннями. Основа сімейного конфлікту закладена в об'єктивній розбіжності інтересів і цілей членів сім'ї. Однією з основних причин виникнення конфліктів у сім'ї є *важковиховувані діти*. «Важковиховувані діти – категорія дітей, які демонструють чітке відхилення в особистісному розвитку. Належність дитини до цієї категорії здійснюється за зовнішніми ознаками її індивідуально-психологічних особливостей, які слугують перепорою для нормального протікання виховного процесу»¹ [5; 796 - 797]. Проте на переконання А. Макаренка, причини цього явища криються усередині самої сім'ї, у неправильних, педагогічно недоцільних діях батьків у процесі виховання.

Для подолання дитячої важковиховуваності педагог пропонував низку порад. Однією з основних причин виникнення труднощів у вихованні, на його думку, є відсутність усвідомленої батьками *виховної мети*. За його спостереженнями, у багатьох сім'ях відбувається просте «проживання поруч» батьків і дітей. У батьків немає ні певної мети, ані виховної програми. Звичайно, таке ставлення призведе у результаті до випадкових і непередбачуваних явищ, а батьки будуть здивовані тим, що у них вирости «погані діти». Проте жодну

---

¹ Переклад І.К.

справу не можна виконати добре та якісно, якщо невідомо чого хочеш досягти. Тому Макаренко радив батькам перш за все чітко з'ясувати які саме якості вони хотіли б виховати у власній дитині [3; 55].

Не менш типовою помилкою у вихованні є відсутність організації життя сім'ї та життя дитини у сім'ї. Справжній зміст виховної роботи полягає не у бесідах з дитиною, не у безпосередньому впливі на неї, а саме в організації сім'ї, особистого і суспільного життя її членів. У цій справі не потрібно нехтувати дрібницями, адже у виховній роботі немає дрібниць. Ефективна організація полягає у тому, що вона не ігнорує дрібних деталей і випадків. Отже, основним та найвідповідальнішим завданням батьків є керівництво і організація дитячого життя [3; 58].

Відповідаючи на питання «чому дитина не слухається?», А. Макаренко стверджував, що це явище є, перш за все, ознакою відсутності *батьківського авторитету*. Цьому поняттю педагог приділяв багато уваги і вважав його одним із найважливіших у справі виховання, а його відсутність - однією з причин виникнення дитячої важковиховуваності. Він окреслив кілька типів авторитету батьків, які визначив як помилкові, недоцільні та такі, які призводять до формування негативних рис особистості дитини (авторитет пригнічення, відстані, педантизму, удаваної доброти, любові, підкупу тощо) [3; 60 – 69]. Проте справжньою підставою авторитету може бути лише життя і робота батьків, їхня поведінка. Якщо батьки ставляться до сім'ї як до важливої і відповідальної справи, виконуючи її розумно, ставлять перед собою конструктивну мету і своїми злагодженими та продуманими діями наближаються до її досягнення, то, відповідно, у них є авторитет і немає потреби створювати його штучно.

Повертаючись до питання виховної мети, слід зауважити, що педагог наголошував на тому, що авторитет і послух не можуть бути такою метою. Дитяча слухняність може бути лише одним із шляхів для досягнення мети – правильного виховання. Ті батьки, які не думають про справжню мету виховання, вимагають слухняності заради самої слухняності [3; 61]. Авторитет, побудований

на таких хибних засадах, діє лише протягом певного часу і згодом руйнується, призводячи до негативних наслідків як у житті дитини, так і батьків.

У своїх працях, присвячених вихованню дітей у родині [1 - 3] А. Макаренко вказував ще на одну типову помилку, що призводить до проблем у їхній поведінці. Багато батьків скаржаться на те, що через свою щоденну зайнятість їм не вистачає часу на виховання дітей. Однак педагог відстоював думку про те, що правильне виховання зовсім не зобов'язує батьків «не зводити очей» зі своїх дітей. Звичайно добре, якщо батьки проводять з дітьми якомога більше часу і погано, коли батьки їх бачать рідко. Та все ж таки, головне, щоб батьки добре знали що робить їхня дитина, де знаходиться, ким оточена. Не варто обмежувати свободу дитини своїм власним впливом, слід надавати їй можливість перебувати і під іншими життєвими впливами, навіть якщо вони негативні. Надмірний захист від таких негативних впливів, по-перше, шкідливий, адже робить дитину слабкою і пасивною, а по-друге – неефективний, через те, що у подальшому житті дитина, нажаль, не обмине різноманітних спокус, непорядних людей, негідних обставин. Тому батьки повинні виробити у неї уміння розбиратися в них, боротися з ними, а також вчасно їх упізнавати. Дітям необхідно вчасно допомогти, зупинити, спрямувати. «Від вас (батьків – І.К.) вимагається лише постійні корективи у житті дитини, але зовсім не те, що називається водінням за руку»¹ [3; 58]. Отже, для виховання потрібно не багато часу, а розумне його використання.

У наш час, позначений нестабільністю економічної ситуації, збільшенням кількості і розширенням спектра соціально незахищених і вразливих контингентів, особливої уваги заслуговують поради педагога стосовно виховання дітей у малозабезпечених сім'ях. Якщо у родині через певні обставини відчуваються матеріальні труднощі, слід досягти того, щоб дитина не заздрила іншим сім'ям. Саме у такій сім'ї слід виховувати терпіння, прагнення до кращого майбутнього, повагу до праці батьків. Дитина повинна усвідомити, що наполеглива праця – запорука життєвого благополуччя.

---

¹ Переклад І.К.

А.С. Макаренко у своїх працях сформулював низку цінних, перевірених на практиці педагогічних порад про виховання дітей в сім'ї. Погляди педагога були гідно оцінені прогресивними сучасниками, вони є надзвичайно цікавими і для сучасних дослідників. Дана стаття висвітлює лише окремі аспекти сімейного виховання у контексті педагогічного доробку А. Макаренка. Перспективами подальших наукових розвідок у цьому напрямку можуть бути дослідження поглядів педагога з питань педагогічної культури батьків, ситуацій сімейного виховання, моделей взаємодії сім'ї та школи, сім'ї та соціуму тощо.

Список використаних джерел:

1. А.С. Макаренко – педагог-новатор // Советская педагогика. – 1949. - №3. – С. 3 – 9.
2. Макаренко А.С. Некоторые выводы из педагогического опыта. – М.: Просвещение, 1964. - 116 с.
3. Макаренко А.С. О воспитании в семье. – Москва, 1955. – 319 с.
4. Педагогічний словник для молодих батьків. – К.: ДЦССМ, перевидання 2003. – 348 с.
5. Современный словарь по педагогике / Сост. Рапацевич Е.С. – Мн.: Современное слово, 2001. – 928 с.
6. Соціальна педагогіка: Підручник / За ред. проф. Капської А.Й. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. - 486 с.
7. Трубавіна І.М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю.: Навчальний посібник. – К.: ДЦССМ, 2003.- 132 с.